

<https://helda.helsinki.fi>

Kansakuntaa rakentamassa : Uskonnon rooli Sudanin sisällissodissa

Marjomaa, R.

Gaudeamus
2019

Marjomaa , R 2019 , Kansakuntaa rakentamassa : Uskonnon rooli Sudanin sisällissodissa .
julkaisussa H Pesonen , T Sakaranaho & S Paukkunen (toim) , Uskonto ja
maailmanpolitiikka . Gaudeamus , Helsinki , Sivut 239-260 .

<http://hdl.handle.net/10138/315991>

publishedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

11

KANSAKUNTAA RAKENTAMASSA: USKONNON ROOLI SUDANIN SISÄLLISSODISSA

Risto Marjomaa

Julkisessa keskustelussa maailma jaetaan usein epämääräisiin sivilisaatiopiireihin, joihin kuuluvat niin ”kristillinen länsi” kuin ”islamilainen maailmakin”. Ehkäpä kuuluisimman teorian aiheen tiimoilta esitti politiikan tutkija Samuel P. Huntington paljon huomiota saaneessa teoksessaan *Kulttuurien kamppailu ja uusi maailmanjärjestys (The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order, 1996)*. Huntingtonin mukaan maailma on jakautunut toistensa kanssa kilpaileviin sivilisaatioihin, joiden omaleimaisuus perustuu pitkälti hallitsevaan uskontoon. Yhtenä todisteena hän käytti Sudanissa viisi vuosikymmentä jatkuneita verisiä taisteluita, joissa ”islamilainen” hallitus on pyrkinyt alistamaan kapinoivan ”kristillisen” etelän.¹

Teoriat nojaavat viime kädessä niiden tueksi esitetyn todistusaineiston luotettavuuteen. Voiko Sudanin veristä lähihistoriaa siis pitää Huntingtonin ja muiden esittämällä tavalla todisteena uskontoon nojaavien sivilisaatioiden keskinäisestä kamppailusta? Tässä luvussa tutkitaan, missä määrin Sudanin väkivaltaisia vaiheita voi todella perustella suurten maailmanuskontojen vaikutuksella. Aiheutuiko Sudanin jättiläisvaltion hajoaminen lopulta kahtia siitä, että sen aluetta halkaisee sivilisaatioiden jakolinja, vai onko jakautuminen sittenkin seurausta paikallisiin oloihin liittyvistä tekijöistä, joiden monimutkaisuus uhkaa hautautua yleispätevältä kuulostavan suuremman tarinan tieltä?

Orjakaupan pitkät varjot

Saharan autiomaan halkaiseva Niili on vuosituhansien ajan toiminut kauppareittinä Afrikan sisäosien ja Lähi-idän välillä. Jokea pitkin on kuljetettu pohjoiseen kultaa, rakennuskiveä, norsunluuta sekä lukematon määrä orjia kaukaa mantereen sisäosista. Orjakauppaa harjoittivat yhtä lailla muinaiset faaraot, heitä seuranneet Nubian kristityt kuninkaat ja Funjin muslimisuluttaanit. Tuottoisalle toiminnalle on aina löytynyt oikeutus, vallanpitäjien uskonnosta riippumatta.²

Kaukaisen menneisyyden muistoilla on taipumus jäädä myöhempien tapahtumien varjoon ja sekoittua osaksi niitä. Niinpä nykyiset sudanilaiset muistavat orjakaupan lähinnä sen viimeisestä vaiheesta 1800-luvulla, jolloin sitä harjoittivat Sinisen- ja Valkoisen-Niilin yhtymäkohtaa asuttaneet paimentolaisheimot, tukenaan Egyptin hallitsijoiden, kediivien, sotajoukot. Tummasta ihonväristään huolimatta heimot pitivät kiinni esi-isänsä oletetusta arabi-identiteetistä, puhuivat arabiaa ja noudattivat paikallista suufiveljeskuntiin nojaavaa islaminuskon versiota.³

Orjanmetsästyksen kohteena olivat etelämpänä Niilin yläjuoksulla asuneet, perinteisiä afrikkalaisia uskontoja edustaneet kansat, kuten dinka- ja nuer-paimentolaiset sekä maata viljelleet shillukit. Idässä Punaisenmeren rantamia asuttaneet beja-paimentolaiset noudattivat omaa, ikivanhojen uskomusten värittämää islamin tulkintaa. Lännessä, Darfurin ylängöllä, zaghawa-paimentolaiset puolestaan laidunsivat karjaansa maata viljelleiden fur- ja masalit-kansojen keskuudessa. Näillä kaikilla kansoilla oli oma tulkintansa islaminuskosta. Kediivin sotajoukkojen pääosin turkkilaisten upseerien silmissä mikään näistä afrikkalaisen islamin tulkinnoista tuskin kuitenkaan teki seuraajistaan aitoja muslimeja.⁴

Kediivien nimiinsä vaatima alue, Turkiyya, kattoi jokseenkin nykyiset Sudanin ja Etelä-Sudanin. Käytännössä heidän valtansa rajautui kuitenkin lähinnä jokivarren linnoituksiin, joista tärkein oli Khartum Niilin kahden päähaaran yhtymäkohdassa. Valtaosa jättimäisen, autiomaan, savannien ja vuoristojen pilkkoman alueen väestöstä ei tunnustanut egyptiläisten ylivaltaa kuin korkeintaan muodollisesti, sikäli kuin olivat edes kuulleet siitä. Eteläiset ”provinssit”, Ylä-Niili, Bahr el-Ghazal ja Equatoria, jätettiin orjanmetsästäjille, jotka iskostivat paikallisten kansojen pariin syvän vihan pohjoisen muslimeja kohtaan.⁵

Brittiläinen Sudan

Kun Egypti päätyi vuonna 1882 brittien käsiin, kediivien nimellisen ylivalan korvasi brittiläinen siirtomaahallinto. Egyptiläisten otteen hiipuessa jokivarren paimentolaisten keskuudessa nousi laaja kapina vapahtajaksi eli Mahdiksi julistautuneen Muhammad Ahmadin (1844–1885) johdolla. Kapinallisten valtakunta, Mahdiyya, ulotti ylivaltansa pääosaan Turkiyyasta, ja britit saivat sen kukistetuksi vasta katkerien takaiskujen ja suurten kustannusten jälkeen vuosina 1898–1899. Darfur valloitettiin vuonna 1916, ja sitkeintä vastarintaa kaukana etelässä tehneet dinkat ja nuerit kukistettiin vasta 1930-luvulla, minkä jälkeen koko Sudanin alue oli vihdoinkin brittien käsissä.⁶

Kalliiksi ja vaivalloiseksi osoittanut valloitus tehtiin muodollisesti kediivien nimissä, perusteluna Egyptin turvallisuus. Valloitusmaat nimettiin Sudanin anglo-egyptiläiseksi yhteishallinta-alueeksi (Anglo-Egyptian Condominium), joskin egyptiläisten osuudeksi jäi käytännössä maksaa valloituksen ja hallinnon kulut. Myös pääosa valloitukseen osallistuneista, brittiupseerien komennossa toimineista sotilaista oli egyptiläisiä tai värvätty sudaanilaisten parista.⁷

Eurooppalaisen siirtomaavallan oikeutuksen muodosti rasismi, joka jakoi ihmiskunnan kullekin rodulle soveltuviin tehtäviin. Valkoiset edustivat korkeinta rotua, egyptiläiset puolestaan alemmaa mutta jonkinlaiseen sivistykseen kykenevää rotua. Niilin varren arabiheimoilta uusi järjestys merkitsi arvonalennusta, sillä vaikka kediivien upseerit olivat pitäneet heitä sivistymättöminä, yhteinen usko oli asettanut heidät tärkeimmän jakolinjan samalle puolelle etelän väestöön nähden. Briteille kaikki sudaanilaiset olivat ”mustia” ja näin alinta rotua, joskin jokivarren ”mustien arabien” islamilainen sivistys kohotti hieman heidän arvoaan.⁸

Koska Sudan merkitsi briteille pelkkää puskurialuetta Egyptin takana, ei sen varalle tehty merkittäviä suunnitelmia. Verotuksen, pakko-
töiden sekä infrastruktuurista vastaamisen lisäksi piirikunniksi jaetun siirtomaan hallintovirkamiesten (*district officer*) tehtäviin kuului tuomioistuinten valvonta. Lännessä šaria tulkitaan usein islamin lakikokoelmaksi, mutta perinteinen islamilainen oikeustiede ei tunne kodifioituja lakeja vaan tuomarit (*qadi*) voivat nojautua oikeusoppineiden kokoamaan lainopilliseen perinteeseen (*fiqh*) parhaaksi katsomallaan tavalla. Oikeuslaitoksen jättäminen qadien päätösvaltaan olisi vienyt siirtomaahallinnolta pohjan pois, joten britit loivat sen tilalle kodifoidun

järjestelmän, jossa pääosa lainsäädännöstä oli valloittajan sanelemaa. Šaria-laiksi nimetty islamilainen perinne sekä ei-islamilaisten kansojen perinteiset laintulkinnat rajoitettiin perhe- ja rituaalilakeihin ja muokattiin kirjalliseen muotoon.

Vaikka orjakauppa oli länsimaiden painostuksesta kielletty jo kedii-vien valtakauden lopulla, orjuuden sallittiin brittihallinnon alla jatkoa käytännössä ”palvelussuhteina”. Brittien suosiman epäsuoran hallintomallin mukaisesti piirivirkailijat delegoivat määräystensä toteuttamisen paikallisen eliitin parista nimetyille kyläpääliköille, jotka pohjoisessa kuuluivat usein suufiveljeskuntiin. Entisiä yhteismaita kirjattiin eliitin omaisuudeksi, ja samalla kyläkokouksien kaltaiset perinteiset vallanjaon muodot syrjäytyivät, mikä vahvisti ylhäältä alaspäin kulkevaa autoritaa-rista vallankäyttöä.⁹

Taloudelliset projektinsa, kuten Sudanin Egyptiin yhdistäneen Khar-tumin rautatien sekä Al Jazirahin puuvillaplantaasien kastelujärjestel-män rakentamisen, britit keskittivät jokivarren arabiheimojen alueelle pitäen etelän ”pakanakansoja” halpatyövoimareservinä eurooppalaisten ja arabieliitin palveluksessa. Kaikki poliittinen toiminta kiellettiin, mutta se ei estänyt mahdollaisia veteraaneja järjestäytymästä ansareiden (sotilai-den) veljeskunnaksi, joka länsimaisen nationalismin hengessä loi myyttiä Mahdista ”sudanilaisena” vapaustaistelijana. Turkiyyan aikaista egypti-läisyhteyttä korostanut vaikutusvaltainen suufiveljeskunta Khatmiyya piti puolestaan esikuvanaan Egyptiä. Siellä kansallismieliset mellakat johtivat vuonna 1922 muodolliseen itsenäisyyteen brittien valvonnassa.¹⁰

Egyptiläisiä lepyttääkseen ja mahdollaisen kapinan pelossa britit eivät sallineet Pohjois-Sudanissa kristillistä lähetystyötä, mutta etelän ”mustien” parissa siitä toivottiin tulppaa islamin leviämislle syvem-mälle Afrikkaan. Etelän kolmessa provinssissa arabian kielen käyttöä rajoitettiin ja arabialaistyylinen pukeutuminen sekä seka-avioliitot mus-limien kanssa kiellettiin. Britit estivät siirtolaisuuden pohjoisesta ja loivat rajaseudulle karanteenivyöhykkeen pakkosiirtämällä alueen asuk-kaita muualle. Etelästä värvätyt sotilaat koottiin erilliseen yksikköön (Southern Equatoria Corps) ja pohjoisesta värvätyt joukot siirrettiin pois alueelta. Ajan myötä Etelä-Sudania kaavailtiin irrotettavaksi poh-joisesta ja liitettäväksi yhteen ”afrikkalaisten” Ugandan ja Brittiläisen Itä-Afrikan (nykyinen Kenia) kanssa.¹¹

Etelä-Sudanin lukuisien, usein perinteisesti toisilleen vihamielisten kansojen parissa kristillinen lähetyskoulu loi ensimmäisen idun yhteisestä

identiteetistä, jonka perustana oli kristinusko sekä koulutuksessa käytetty englannin kieli. Lähetysaarnajien viesti ”muslimiarabien” uhasta yhdisti oppilaita vahvistaen orjakaupan aiheuttamia, syvälle juurtuneita epäluuloja. Pääosa oppilaista tuli Equatoriasta, jonka viljelijäyhteisöjen katsottiin soveltuvan parhaiten kristinuskoon käännytettäväksi. Paimentolaisia, erityisesti ”sotaisia” dinkoja, ei pidetty kouluttamisen arvoisina. Näin lähetystyön luomaan yhteisyyteen jäi uuden jakolinjan ydin.¹²

Itsenäisyys ja ensimmäinen kapina

Toisen maailmansodan päätyttyä egyptiläiset vaativat sodan heikentämiltä briteiltä Sudanin yhteishallinnan purkamista ja Sudanin ”palauttamista” Egyptille. Alkamassa olleen kylmän sodan hengessä Yhdysvallat tuki vaatimusta kaavaillen Egyptistä liittolaista patoamaan kommunismin leviämistä. Paineen alla Iso-Britannia pyrki säilyttämään vaikutusvaltansa Niilin varrella luomalla Sudanista itsenäisen valtion, joka tarvitsisi suojelusta egyptiläisten vaatimuksia vastaan. Saadakseen arabielitiin tuen brittien oli myönnyttävä Etelä-Sudanin erityisaseman lopettamiseen. Muslimeille asetetut matkustusrajoitukset purettiin ja arabian kielen asemaa lähetyskouluissa parannettiin.¹³

Kysymys Sudanin tulevasta asemasta loi perustan maan ensimmäisille poliittisille puolueille. Egyptiläisen nationalismin elähdyttämät alemmat virkamiehet ja opettajat liittoutuivat Khatmiyyan kanssa Kansalliseksi unionistipuolueeksi (al-Hizb al-Ittihadi al-Dimuqrati) tavoitteenaan yhdistyminen Egyptiin. Britit puolestaan myötälivä ansareiden Umma-puoluetta, joka ajoi Sudanin itsenäisyyttä. Marraskuussa 1953 itsenäisyyttä valmistelleen itsehallintoelimen vaaleissa unionistit voittivat valtaosan alahuoneen 97 paikasta. Viime hetkellä koottu Etelän liberaalipuolue (Southern Liberal Party) sai tyytyä yhdeksään paikkaan, vaikka etelässä asui vajaa kolmannes maan väestöstä.¹⁴

Tukahduttamalla sudanilaisten poliittisen järjestäytymisen siirto-maahallinto oli luonut otolliset olosuhteet uskonnon merkityksen korostumiselle alkuaskeleitaan ottavan valtion politiikassa. Vain suufiveljeskunnilla oli käytössään kontaktiverkostoja, joiden avulla levittää viestiään laajalle yleisölle. Etelässä tälle ei ollut mitään vastinetta ja poliittinen järjestäytyminen jäi siihen täysin tottumattomien kyläpäälliköiden harteille, joskin he saivat jonkin verran opastusta lähetysaarnajilta. Kun

arabisosialismiin nojannut sotilasvallankaappaus Egyptissä oli vieraannuttanut Khatmiyyankin yhdistymishankkeista, Sudanista päätettiin lopulta tehdä itsenäinen tasavalta. Sosialismia kaihtanut uskonnollinen konservatismi osoittautui näin myös panarabistista nationalismia vahvemmaksi poliittiseksi voimaksi.

Pohjoisen eliitin mielessä kangasteli Turkiiyan ja Mahdiyyan tarjoama malli, jossa arabialais-islamalainen sivilisaatio korvaisi brittien rasistisen sarron lempeällä mutta yhtä ehdottomalla herruudella sivistymättömien ”afrikkalaisten” parissa. Etelän lähetyskouluja käyneet puolestaan kokivat brittien pettäneen heidät. Koulu oli merkinnyt monille kristillisen vakaumuksen sisäistämisen ohella – tai sijasta – mahdollisuutta päästä siirtomaahallinnon palvelukseen omaksumalla valloittajien kieli ja arvomaailma. Nyt hallinnon kieleksi tuli arabia, ja briteiltä vapautuneet hallintovirat täytettiin etelässäkin pohjoisen ehdokkailla.¹⁵

Etelän tyytymättömyys puhkesi kesällä 1955 avoimeksi kapinaksi Southern Equatoria Corpsin joukko-osastoissa. Väkijoukot ryöstivät ja murhasivat satoja pohjoisesta saapuneita siirtolaisia syyttäen näitä uusiksi siirtomaaherroiksi. Hallituksen joukot kukistivat ilman yhtenäistä johtoa ja päämäärää jääneen kapinan nopeasti, ja kostotoimet kohdistettiin myös siviiliväestöön. Armahduslupauksista huolimatta antautuneita kapinallisia teloitettiin, ja lisäksi kansalaisoikeuksia rajoitettiin. Osa kapinallisista pakeni aseineen Equatorian rajaseudulle jatkaakseen vastarintaa.¹⁶

Sotilaskapinan säikäyttämät britit luopuivat vallasta lopulta etujajassa, ja Sudanin itsenäistyessä 1. tammikuuta 1956 ensimmäisenä Saharan eteläpuolisena siirtomaana sillä ei ollut vielä valmista perustuslakia. Etelän kansalliskokousedustajat vaativat sekulaaria liittovaltiota, jossa laajan ja monikulttuurisen valtakunnan eri osat voisivat hallita itseään. Pohjoisen edustajien mielestä tämä johtaisi separatismiin ja valtion hajoamiseen. Heidän ihanteenaan oli kansallisvaltio arabialais-islamilaisten valtioidentiteetin pohjalta. Seuraavissa vaaleissa vuonna 1958 unionistit jakautuivat Khatmiyyan osallistuessa vaaleihin omalla listallaan, ja Umma-puolue nousi suurimmaksi puolueeksi. Etelä-Sudanin federalistinen puolue (Southern Sudan Federal Party) sai lähes kaikki etelän paikat, ja se haali liittolaisia myös pohjoisen vähemmistökansoista bejoista, fureista sekä Kordofanin ylängön nubeista.¹⁷

Puolueiden riidellessä perustuslaista uuden valtion taloudellinen perusta alkoi pettää. Puuvillan yltarjonta maailmanmarkkinoilla vei

pohjan Sudanin vientituloilta, samalla kun itsenäisyyden tuomat uudet velvoitteet koulutuksen, infrastruktuurin ja terveydenhuollon järjestämisessä kasvattivat valtion menoja. Said Abdallah Khalil (1892–1970) yritti pääministerinä tukeutua Yhdysvaltain apuun mutta vieroitti samalla arabisosialistisen Egyptin, joka oli elintärkeä Sudanin ulkomaankaupalle. Perustuslaista ei saatu vielääkään sopua, ja marraskuussa Khalil, entinen kenraali, tuki sotilasvallankaappausta omaa hallitustaan vastaan. Puolustusvoimien komentaja, kenraali Ibrahim Abboud (1900–1983) otti vallan käsiinsä hajottaen kansalliskokouksen ja kieltäen puolueet.¹⁸

Sudanin pieni, sisäiseen järjestyksenpitoon tarkoitettu armeija oli brittiläisen esikuvan mukaisesti luotu epäpoliittiseksi instituutioksi, mutta sen upseerikunnasta löytyi Egyptin kansallismielisen upseeriliikkeen ihailijoita. Abboud johti maata kuin sotilasoperaatiota. Hän avasi talouden solmuja ja toteutti näkemystään arabialais-islamilaiseen identiteettiin perustuvasta kansallisvaltiosta. Arabian kielen ja islamin opetusta lisättiin koko maassa ja perjantai määrättiin vapaapäiväksi. Ulkomaiset lähetystyöntekijät karkotettiin lopulta kokonaan Sudanista syytettyinä entisen siirtomaavallan etujen ajamisesta.¹⁹

Järjestyksen ylläpito etelässä pidätyksin ja pahoinpitelyin kääntyi lopulta tavoitettaan vastaan. Opiskelijoita ja muita eliitin jäseniä pakeni naapurimaihin tai liittyi rajaseudulla sinnitteleviin kapinallisiin. Armeija vastasi siirtomaa-ajalta periytyvin tukahduttamiskeinoin eli pelottelemalla väestöä tukemasta sissejä. Kyliä poltettiin asukkaiden ajamiseksi pakolaisleireille, joissa heitä voitiin pitää paremmin silmällä. Juuri itseinästyneiden Ugandan ja Kongon alueille paenneet eteläsudanilaiset perustivat pakolaisjärjestöjä, jotka muodostivat vuonna 1963 löyhän yhteenliittymän, käärmeen myrkystä nimensä ottaneen Anya Nyan.²⁰

Siirtomaa-aikana Afrikka oli riisuttu tuliaseista, mikä teki poliisivallan ylläpidosta suhteellisen helppoa. Kylmä sota alkoi 1960-luvulla kuitenkin kääntää tilannetta pääläelleen. Yhdysvallat ja Neuvostoliitto etsivät kiivaasti uusia liittolaisia siirtomaavallasta vapautuvalla mantereella ja tarjosivat aseita niin hallituksille kuin sisseillekin osana maailmanlaajuisia valtataisteluaan. Myös Anya Nya -sissit pääsivät loppuvuodesta 1964 käsiksi moderneihin aseisiin, kun he kaappasivat Sudanin hallituksen kongolaisille Simba-taistelijoille tarkoittaman aselähetyksen. Sota etelästä oli pääsemässä toden teolla valloilleen.²¹

Tiellä sosialismiin

Aselastin päätyessä vääriin käsiin kenraali Abboud ei ollut enää vallassa. Etelän kapina ja pohjoisen sotilasvaltaan tyytymätön opiskelijaliike olivat saaneet hänet taipumaan myönnytyksiin pitkään valmistellussa perustuslakimallissa. Siitä käyty kansalaiskeskustelu oli kääntynyt vaatimukseksi sotilashallituksen erosta, ja epäonnistuttuaan laajojen mielenosoitusten tyrehdyttämisessä asevoimin Abboud luovutti lokakuussa 1964 vallan kansalaisliikkeiden kokoamalle väliaikaiselle hallitukselle.²²

Tapa, jolla sotilashallitus kaatui, osoitti Sudanin olevan siirtymässä uuteen aikaan. Maaltapako kaupunkeihin, akateemisen koulutuksen yleistyminen, siirtotyöläisyys Egyptiin ja Arabian niemimaalle sekä alati paheneva sotapakolaisuus repivät yhteiskunnan perusteita hajalle. Nuorten opiskelijoiden parissa heräsi uusia, radikaaleja ajatuksia. Sosialismi lupasi nopeaa talouskasvua ilman riippuvuutta länsimaiden pääomista. Monet muslimiopiskelijat tukeutuivat puolestaan Egyptissä 1920-luvulla perustettuun Muslimiveljeskuntaan, joka tuomitsi konservatiivisen eliitin korruption ja tavoitteli sosialismin tavoin tasa-arvoisempaa maailmaa islamilaisen *umman* eli uskovien yhteisön sisällä. Khartumin yliopistossa muslimiveljet saivat vahvan puolestapuhujan Hasan al-Turabista (1932–2016), kansainvälistä uraa luoneesta karismaattisesta oppineesta.²³

Kevään 1965 perustuslaillisen kokouksen vaaleissa Sudanin kommunistinen puolue (Al-Hizb al-Shuyui al Sudani) sai kahdeksan ja radikaalia islamin tulkintaa edustanut lista viisi akateemisesti koulutetuille varatuista viidestätoista paikoista. Vanhat kilpapukarit, konservatiiviset Umma-puolue ja unionistit, palasivat valtaan perinteisten vallankäytön verkostojensa turvin. Etelässä vaaleja ei sodan vuoksi järjestetty, mutta pohjoiseen siirtyneet pakolaiset toivat maanpaosta palanneille etelän ehdokkaille kymmenen paikkaa.²⁴

Paluu siviilivaltaan ei merkinnyt sisällissodan loppua, sillä sovinto-yritykset kilpistyivät osapuolten lähtöasemiin. Sotilashallituksen länsimielisyyden tilalle tuli välien lämmittäminen arabimaihin, mikä osaltaan johti kohtalokkaasti epäonnistuneeseen yritykseen aseistaa kongolaisia Simba-kapinallisia. Läntisten lähetysjärjestöjen tukemat Anya Nya-kapinalliset tulkitsivat edustavansa ”kristillis-afrikkalaista” sivilisaatiota, jota ”arabialais-islamilainen” pohjoinen pyrki tukahduttamaan. Hallitus puolestaan väitti, että vain kymmenesosa etelän asukkaista oli

kristittyjä, kun taas muslimeja oli jopa neljännes. Sen mukaan siirtomaa-herrat ja lähetyssaarnaajat olivat johtaneet kapinallisia harhaan, ja etelän liittäminen osaksi arabialais-islamilaista sivilisaatiota olisi sen asukkai-den oma etu.²⁵

Rauhanneuvottelujen polkiessa paikoillaan väkivalta etelässä kiihtyi. Armeija pyrki pakottamaan siviiliväestöä valvottuihin ”rauhan kyliin” ja jakoi miehistöpulassaan aseita paikallisille ”itsepuolustusjoukoille”. Puolisotilaalliset joukkiot päätyivät helposti ryöstelemään ja raiskaamaan naapurialueiden siviiliväestöä, mikä puolestaan johti kostotoimiin. Etnisesti jakautuneet Anya Nya -sissit taistelivat myös keskenään ja vainosivat kaikkia, joiden epäiltiin tukevan hallitusta. Taudit ja puute tapoivat kymmeniätuhansia ulkomaailman unohtamassa sodassa. Kiista perustuslaista repi riittaisaa hallitusta, eivätkä vuoden 1968 uudet vaalit tuoneet tilanteeseen helpotusta.²⁶

Seuraavan vuoden toukokuussa välillä jo kielletyksi julistetun kommunistisen puolueen tukemat nuoret upseerit tekivät uuden sotilasval-lankaappauksen. Kansallisen vallankumousneuvoston johtoon nousi kenraali Jaafar an-Nimeiri (1930–2009), ja siviilihallinto täytettiin nuorilla kommunisteilla. Nimeiri loi läheiset suhteet Neuvostoliittoon sekä arabisosialistiseen Egyptiin. Kaappauksen ensimmäisen vuosipäivän kunniaksi hän kansallisti nimellistä korvausta vastaan kaikki ulkomaiset pankit sekä joukon liikeyrityksiä. Muslimipuolueiden vastakaappausyri-tys aiemmin keväällä oli kukistettu verisesti.²⁷

Sosialismi vaikutti tarjoavan vastauksen myös etelän kapinaan, sillä se ei suosinut mitään etnistä ryhmää tai uskontoa toisten kustannuksella. Uudessa sosialistisessa Sudanissa etelällä olisi täysivaltainen paikka. Syk-syllä 1969 julistettu armahdus menestyi aiempia yrityksiä paremmin, ja tuhannet pakolaiset palasivat etelän asutuskeskuksiin sekä pohjoisesta että naapurimaista. Painostaakseen kapinallisia Nimeiri kiristi sotatoi-mia Neuvostoliiton ja Egyptin aseavun turvin. Lentopommitukset ja siviilien pakkosiirrot pahensivat seuraavina vuosina sodan kärsimyksiä mutta eivät johtaneet sotilaalliseen läpimurtoon. Myös kapinalliset saivat ulkopuolista tukea, kun Yhdysvallat yllytti liittolaisiaan Etiopiaa ja Israelia toimittamaan Anya Nya -sisseille aseapua ja antamaan kou-lutusta ”kommunistista” hallitusta vastaan. Sudanin sisällissodasta oli tullut osa maailmanlaajuista kylmää sotaa, ja tuhon mittakaava oli sen mukainen.²⁸

Autonomian aika

Ulkopuolisen avun kanavoituminen equatorialaisen Joseph Lagun sisseille pakotti muutkin Anya Nya -ryhmät tunnustamaan hänen johtajuutensa. Nimeirin taivuteltua Etiopian vetämään tukensa kapinallisilta Lagun kokoama Etelä-Sudanin vapautusjärjestö (Southern Sudan Liberation Movement) suostui lopulta luopumaan itsenäisyysvaatimuksesta. Helmikuussa 1972 allekirjoitettiin Addis Abebassa rauhansopimus, joka päätti vuosikymmenen kestäneen, arviosta riippuen 500 000–1 500 000 pääosin tauteihin ja puutteeseen kuollutta siviiliuhria vaatineen sodan. Miljoona eteläsudanilaista oli päätnyt pakolaisiksi naapurimaihin tai pohjoiseen, jossa heitä usein odottivat orjatyön kaltaiset olosuhteet. Etelä-Sudanin infrastruktuuri oli hajalla, ja sota oli rasittanut pahoin myös pohjoisen taloutta.²⁹

Rauhan solmimisen aikoihin Nimeirin liitto kommunistien kanssa oli jo ohitse. Sotilashallituksen itsevaltaisuuteen ja sosialististen uudistusten hitauteen tuskastuneet kommunistit yrittivät heinäkuussa 1971 omaa vallankaappaustaan, joka päättyi puolueen tukijoiden verilöylyyn. Kaksi vuotta myöhemmin Nimeiri valitutti itsensä presidentiksi vaaleissa, joissa hän oli ainoa ehdokas. Maalle julistettiin viimein perustuslaki, jossa valta keskitettiin presidentille ja hänen perustamalleen Sudanin sosialistiselle unionille (Al-Ittihad Al-Ishtiraki Al-Sudaniy). Puolueen jäsenyys vaadittiin kaikilta kansankokoukseen nimetyiltä 250 edustajalta.³⁰

Huolimatta näennäisen tukevasta valta-asemastaan Nimeiriltä puuttui vahva kannatuspohja. Sosialismi oli kommunistien tuhon jälkeen varjo entisestään, ja maanpakoon ajettujen muslimipuolueiden Kansallinen rintama (al-Jabhah al-Islamiyah al-Qawmiyah, JIQ) tavoitelti Nimeirin syrjäyttämistä. Heinäkuussa 1976 rintama teki Libyan tuella Khartumissa uskaliaan kaappausyrityksen, jonka hallinto onnistui torjumaan vain vaivoin. Merkittävää kansansuosiota Nimeiri nautti vain etelässä, jossa häntä arvostettiin rauhantekijänä ja autonomian takuumiehenä. Maanpaosta palanneet entiset kapinalliset kilpailivat autonomisen alueen pääkaupungissa Jubassa hallitukselle uskollisena pysyneiden etelän poliitikkojen kanssa hallintoviroista, mikä antoi Nimeirille tilaisuuden pelata heitä toisiaan vastaan.³¹

Etiopiassa vuonna 1974 tapahtunut sosialistinen sotilasvallankaappaus tarjosi Nimeirille mahdollisuuden päästä ulkopoliittisesta

paitsiostaan lähestymällä Yhdysvaltoja, jota huoletti koko Afrikan sarven päätyminen Neuvostoliiton leiriin. Yhdysvaltalaisten kehotuksesta Nimeiri tunnusteli yhteyttä Kansalliseen rintamaan, ja vuonna 1977, vain vuosi vallankaappausyrityksen jälkeen, hän teki poliittisen täyskäännöksen kutsumalla muslimipuolueet ”kansallisen sovinnon” hallitukseen. Poliittista islamia sosialismin vastapainoksi ajanut Yhdysvallat oli yhdessä öljyrikkaiden arabimaiden kanssa valmis pelastamaan tehottomuuden, sodan, kauppasaartojen, öljykriisin sekä ulkomaisten sijoitusten puutteen takia vararikoon ajautuneen Sudanin talouden. Se sijoitti avokätisesti varoja maan infrastruktuuriin sekä auttoi kartoittamaan käyttämättömiä luonnonvaroja.³²

Avulla oli hintansa. Nimeirin oli osoittauduttava Yhdysvaltain tuen arvoiseksi lisäämällä avunantoaan Etiopian sosialistihallitusta vastustaneille eritrealaisseille sekä Libyan tukemaa Tšadin hallitusta vastustaneille vastarintaliikkeille. Sudan vedettiin yhä syvemmälle kylmän sodan verkostoihin. Maailmanpankin ja Kansainvälisen valuuttarahaston vaatimukset talouden avaamisesta ulkomaisille sijoittajille nakersivat sosialistisen talousjärjestelmän jo ennestään horjunutta perustaa. Vankeudesta vapautettu ja oikeusministeriksi nimitetty Hasan al-Turabi haali maineensa turvin rikkailta saudiarabialaisilta lahjoittajilta varoja islamistisen talousteorian mukaisten pankkien, liikeyritysten ja hyväntekeväisyysjärjestöjen perustamiseen. Hyväntekeväisyys kasvatti islamistien suosiota maaseudulta kaupunkien slummeihin ahtaautuneiden miljoonien köyhien parissa. Etnistä tasa-arvoa julistaneet islamistit pyrkivät myös laajentamaan kannatustaan Darfurissa ja muualla vanhojen muslimipuolueiden syrjimillä alueilla.³³

Ateistisen sosialismin nimeen vannoneen Nimeirin liitto Hasan al-Turabin islamistien kanssa saattaa vaikuttaa yllättävältä, mutta vain, jos asiaa katsoo kapeasti uskonnollisesta näkökulmasta. Vanhat muslimipuolueet olivat käyttäneet uskontoa ylläpitääkseen mielikuvaa Sudanista, jossa perinteisen arabieliitin hallitsema alue oli keskus, jota ympäröi periferia. Suufiveljeskunnat muodostivat ”sudanilaisuuden” ytimen, johon toisuskoisilla tai arabitaustan kieltävillä ei ollut täysimittaista pääsyä. Hasan al-Turabi sen sijaan jakoi sosialistien näkemyksen vanhojen puolueiden korruptoituneisuudesta, jonka tilalle tuli luoda uusi, tasa-arvoisempi ja oikeudenmukaisempi yhteiskunta. Hän kutsui liikettään ”islamilaiseksi renessanssiksi” ja vertasi sitä tuohon läntisen

maailman taitekohtaan, joka mullisti aikansa yhteiskuntaa ja ajattelua pitäen esikuvanaan kaukaisen menneisyyden oletettua kulta-aikaa.³⁴

Sota alkaa uudestaan

Liittoutuminen muslimipuolueiden kanssa kiristi Nimeirin välejä hänen tukijoihiinsa etelässä. Addis Abeban sopimuksen väljä muotoilu nostatti riitoja autonomian kattavuudesta, minkä lisäksi rauha oli paljastanut etelän ”kristillisen” identiteetin haurauden. Osa sisseistä oli alun alkaenkin torjunut rauhansopimuksen ja jatkanut Anya Nya II -liikkeenä aseellista vastarintaa autonomisen hallinnon ”pettureita” vastaan. Dinkojen kasvava merkitys etelän suurimpana etnisenä ryhmänä huolestutti equatorialaisia ja nuureja, joita Nimeiri yritti saada suostumaan autonomisen alueen jakamiseen kolmeen erilliseen osaan. Arabimaista ja lännestä saatu rahoitus keskittyi Khartumin ympäristöön, ja jopa etelän omien resurssien käytöstä, öljyesiintymistä sekä pohjoisen kasteluvesien lähteeksi tarkoitettusta Jonglein kanavasta, neuvoteltiin autonomisen hallinnon ohitse. Nimeiri kosiskeli Turabia tekemällä arabiaista jälleen valtakunnallisen koulutuksen kielen, ja syyskuussa 1983 laajennettu, islamilaiseen oikeusoppiin nojannut šaria-laki julistettiin valtakunnallisen lainsäädännön perustaksi.³⁵

Etelässä oli tällöin jo alkanut uusi kapina, johon liittyi niin etelän poliitikkoja kuin armeijan palveluksessa olleita entisiä kapinallisia ja raja-seuduilla piileskelleitä Anya Nya II -sissejä. Ensimmäisen sodan tavoin kapinallisten rivit olivat aluksi hajallaan, kunnes muiden yläpuolelle nousi etiopialaisten tuella Sudanin kansan vapautusliike/armeija (Sudan People’s Liberation Movement/Army, SPLM/A), jota johti armeijasta loikannut dinka, eversti John Garang. Hallituksen joukkojen ohella Garang taisteli myös niitä nuer-sissiryhmiä vastaan, jotka eivät alistuneet dinka-järjestönä pitämänsä SPLM/A:n alaisuuteen. Ulkomaiset öljyyhtiöt joutuivat lopettamaan etelässä toimintansa, ja Jonglein kanava-hanke keskeytettiin.³⁶

Virallisesti Garang ilmoitti kapinan tavoitteeksi sosialistisen vallankumouksen koko Sudanissa, mutta käytännössä SPLM/A:n propaganda kohdistui perinteiseen tapaan pohjoisen ”arabiorjakauppiaita” vastaan. Länsimaissa kapinallisten propagandistit pyrkivät herättämään myötätuntoa ”kristityn etelän” taistelulle ”islamilaisia fundamentalisteja” ja

šaria-lakia vastaan. Lähetystyötä tekevien järjestöjen tuella sanomaa saatiinkin levitettyä, mutta se ei estänyt Yhdysvaltoja pysymästä Sudanin hallituksen takana väitetyssä taistelussaan kommunismia vastaan.³⁷

Kapinallisten menestys etelässä heikensi Nimeirin asemaa myös pohjoisessa, jossa Maailmanpankin vaatimat valtiontalouden leikkaukset söivät tehottoman sosialistisen hallinnon uskottavuutta. Pitkäkestoinen kuivuus pahensi tilannetta, ja huhtikuussa 1985 puolustusministeri, kenraali Abdel Rahman Sawr al-Dahab syrjäytti valtiovierailulla Yhdysvalloissa olleen presidentin ja julisti palauttavansa Sudanin siviilivaltaan. Vuotta myöhemmin järjestetyissä vaaleissa voiton veivät jälleen perinteiset muslimipuolueet, mutta myös Kansallisen rintaman eli JIQ:n tunnuksilla vaaleihin osallistuneet Hasan al-Turabin kannattajat menestyivät hyvin saaden kolmanneksi eniten paikkoja. Etelässä vaaleja ei sodan vuoksi voitu taaskaan järjestää.³⁸

Umma-puolueen Sadiq al-Mahdista tuli toistamiseen pääministeri, mutta vaalivoitosta huolimatta kolmen muslimipuolueen välit muodostuivat jälleen riitaisiksi. Suurin toivein aloitetut rauhanneuvottelut kariutuivat pian šaria-lakiin, jota kapinalliset eivät voineet hyväksyä mutta josta unionistien ja Turabin JIQ:n oli vaikea luopua. Painostaakseen menestyksestä toiseen edenneitä kapinallisia pääministeri vahvisti itsepuolustusjoukkoja, joista hän toivoi samalla vastapainoa armeijaan pesiytyneille Turabin kannattajille. Väestönkasvu ja kuivuus kiristivät kaikkialla paimentolaisten ja viljelijöiden keskinäistä kamppailua maasta. Bahr el-Ghazalin jokilaakson baggara-arabit käänsivät saamansa aseet niin dinkoja kuin Kordofanin nubiakin vastaan. Darfurissa zaghawat puolestaan hyökkäilivät fur- ja masalit-viljelijöiden kimppuun aloittaen koston kierteen, joka saatiin vain vaivoin soviteltua. Sekasorron kasvaessa sadattuhannet ihmiset suuntasivat tiensä pakolaisleireille, joille tällä kertaa saatiin järjestettyä kansainvälistä apua.³⁹

Hasan al-Turabin suuri haave

Kesäkuussa 1989 tehtiin Khartumissa uusi sotilasvallankaappaus. Valtaan nousi kenraali Omar al-Bashirin (s. 1944) johtama Vallankumouksellinen komentoneuvosto, joka kielsi kaikki puolueet. Kaappaajien sisäinen välienselvittely johti kymmenien upseerien teloittamiseen huhtikuussa 1990, minkä jälkeen hallinnon rivit alkoivat täyttyä JIQ:n tukijoilla.

Turabi vapautettiin karanteenista seuraavan vuoden alussa, ja hän nousi nopeasti hallituksen pääideologiksi.⁴⁰

Päästyään lopultakin vallankahvaan Hasan al-Turabi sanoutui irti vanhojen muslimipuolueiden ”elitistisyydestä” korostaen islamilaisen yhteisön, umman, tasa-arvoa ja keskinäistä vastuuta. Turabin vaimo, syrjäytetyn pääministerin sisar Wisal al-Mahdi ajoi miehensä rinnalla vaatimusta, jonka mukaan naisille kuuluivat samat oikeudet kuin miehillekin. Arabian niemimaalta saadun rahoituksen turvin Sudanin koulutusta ja pankkilaitosta uudistettiin islamististen periaatteiden mukaisesti. Julkisen järjestyksen poliisi valvoi kansalaisten pukeutumista ja käyttäytymistä. Uuden yhteiskunnan turvaksi perustettiin vapaaehtoisuuteen ja aatteelliseen koulutukseen nojanneet Kansan puolustusvoimat, joiden vahvuus nousi 150 000 mieheen. Järjestön sotilaallinen merkitys jäi kuitenkin vähäiseksi kenraalien pitäessä huolta, ettei siitä tulisi JIQ:n omia asevoimia armeijan rinnalle.⁴¹

Eniten kansainvälistä huomiota kerännyt hanke oli islamistien kansainväliseksi yhteistyöjärjestöksi tarkoitetun Kansan arabialais-islamilaisen kongressin (al-Mutamar al-Arabi as-Shabi al-Islami) perustaminen Khartumiin vuonna 1991. Järjestön rahoittajaksi tuli Iranin islamilainen tasavalta. Sudan alkoi vetää puoleensa radikaaleja järjestöjä, joista osa pyrki levittämään vallankumousta kotimaissaan terrorismin keinoin. Suhteet radikalismia pelkääviin arabinaapureihin kiristyivät, samoin Yhdysvaltoihin, jossa Neuvostoliiton romahdettua alettiin pitää islamismia uutena pääuhkana.⁴²

Hasan al-Turabin rakentaessa uutta yhteiskuntaa sotilaiden Komentoneuvosto purki sen tieltä vanhaa. Siirtomaa-ajalta periytynyt heimoapäälliköihin ja suufiveljeskuntiin nojannut paikallishallinto korvattiin vaaleilla valituilla paikallisneuvostoilla. Nimitettyään Omar al-Bashirin presidentiksi Komentoneuvosto hajotti itsensä vuonna 1993. Kolme vuotta myöhemmin järjestetyissä presidentinvaaleissa Bashir kokosi näytösluonteisesti 97 prosenttia äänistä. Kansanäänestyksellä vuonna 1998 hyväksytty uusi perustuslaki salli puolueet, ”jotka eivät loukkaa islamin arvoja”. JIQ:n kannattajien täyttämän kansalliskokouksen jäsenet nimettiin uuden Kansallisen kongressipuolueen (al-Mu’tamar al-Watani) edustajiksi.⁴³

Omar al-Bashirin vahvistaessa valtaansa etelän kapinallisten sotaonni vaihteli. Edettyään kesällä 1991 jo Khartumin tuntumaan SPLM/A hajosi, kun kaksi merkittävää johtajaa kääntyi John Garangia vastaan. Nuereihin

lukeutuva Riek Machar ja shilluk Lam Akol saivat taakseen Yhdysvaltain ja joidenkin kansainvälisten apujärjestöjen tuen vaatiessaan ”kommunistisen” Garangin syrjäyttämistä SPLM/A:n johdosta. Kaksikko perusti omat järjestönsä, jotka riitautuivat pian myös keskenään. Seuraavan vuosikymmenen he tasapainottelivat hallituksen ja SPLM/A:n välillä pyrkien luomaan omia tukialueitaan nuerien ja shillukien asuttamille alueille, toisinaan jopa Sudanin armeijan avustuksella.⁴⁴

Hasan al-Turabin radikaalin uudistusohjelman myötä uskonnollinen ideologia oli Sudanissa toden teolla muuttunut poliittiseksi. Islam ei ollut enää pelkkä väline, jolla ylläpitää perinteistä yhteiskuntajärjestystä, vaan keino, jolla muuttaa maailma paremmaksi. Omar al-Bashirin hallinto peri edeltäjiltään siirtomaavallan aikaisen näkemyksen yhtenäisestä Sudanista, jossa Khartumia ympäröivä jokilaakso muodostaa keskuksen ja rajaseudut periferian. Tästä keskuksesta johdettiin nyt sosiaalista valankumousta, joka uhkasi etelän ei-islamilaisten kansojen ohella myös pohjoisen paikallisiin perinteisiin nojautuvia muslimiyhteisöjä. Bejojen keskuuteen syntyi SPLM/A:n ja naapurimaa Eritrean tuella oma aseellinen vastarintajärjestönsä, ja Darfurin väkivaltaisuuDET kiihtyivät jälleen hallituksen aseistaessa janjawedeiksi kutsuttuja arabipaimentolaisia terrorisoimaan kapinoivia fur- ja masalit-viljelijöitä. Vastarinnan kattojärjestöksi muodostui maanpaossa toimineiden muslimipuolueiden Demokraattinen allianssi (National Democratic Alliance), johon myös etelän perinteisesti muslimivastainen SPLM/A liittyi. Näin siis entiset veriviholliset liittoutuivat keskenään.⁴⁵

Sekasorron levitessä Omar al-Bashirin ja Hasan al-Turabin liitto alkoi rakoilla. Turabin pyrkimykset luoda kansainvälinen radikaalin islamismin rintama toi maahan Osama bin Ladenin al-Qaidan kaltaisia äärijärjestöjä, mikä kiristi välejä naapurimaihin sekä Yhdysvaltoihin. Sodan rasittama, alkuaankin hutera valtionalous joutui kärsimään kiristyvistä kansainvälisistä talouspakotteista, ja vuonna 1998 Yhdysvallat vielä pommitti Khartumia kostona al-Qaidan iskuista Keniassa ja Jemenissä. Sodan ja talouslaman aiheuttama yleinen tyytymättömyys johti pääkaupungissa mielenosoituksiin, jotka kukistettiin voimatoimin. Syksyllä 1999 Turabi yritti rajoittaa presidentin laajoja valtaoikeuksia, ja Bashirin mitta täyttyi. Hän julisti hätätilan, hajotti kansalliskokouksen armeijan tuella sekä puhdisti Turabin kannattajat Kongressipuolueesta ja hallinnosta. Helmikuussa 2001 uskonoppinut pidätettiin syytettynä vehkeilystä SPLM/A:n kanssa.⁴⁶

Rauha ja uusi sota

Hasan al-Turabin pidätyksen myötä yksi aikakausi itsenäisen Sudanin levottomissa vaiheissa tuli päätökseensä. Karismaattinen uskonoppinut vietti elämänsä viimeiset kuusitoista vuotta vuoroin vangittuna, maanpaossa ja oppositiopuolueen johdossa, muttei enää noussut päättäviin asemiin.

Katkaistuaan välinsä radikaaleihin islamisteihin presidentti Bashir oli valmis etsimään tukea toisaalta, ja niinpä hän kutsui maanpakolaisia takaisin maahan. Demokraattinen allianssi jatkoi taisteluaan, mutta entisen presidentin Jaafar an-Nimeirin sosialistipuolue liittyi hallitsevaan Kongressipuolueeseen vahvistaen sen vasemmistolaista siipeä. Puolueen lonkerot ulottuivat nyt kaikkialle yhteiskuntaan virkamieskunnan, ammattiyhdistysten ja yliopiston kautta, eikä perinteisillä muslimipuolueilla ollut enää paikallisyhteisöjen eliitin valtaan perustunutta tukiverkostoaan. Vuoden 2000 presidentinvaaleissa Bashir mittautti itselleen tukevan 86,5 prosentin kannatuksen.⁴⁷

Armeijan suojeluksessa uudelleen käynnistetty öljynporaus alkoi vihdoin tuoda tulosta, ja vuodesta 1999 lähtien Sudan on tuottanut Punaisenmeren rannikolle vievän putken kautta tarpeeksi öljyä nousemaan ulkomaita kiinnostavaksi taloudelliseksi kohteeksi. Öljytulot ja konservatiivisten arabimaiden elvytetty apu vahvistivat heikoilla ollutta armeijaa taistelussa SPLM/A:ta vastaan. John Garang sai puolestaan vihdoin taivutettua Yhdysvaltain uuden hallituksen tukemaan ”demokraattista” järjestöään Sudanin ”diktatuurista islamistihallintoa” vastaan. Taistelut kiihtyivät jälleen, mutta niiden osoittauduttua tuloksettomiksi rauhanneuvottelut saivat vihdoin vauhtia. Vuoden 2005 alussa allekirjoitetussa Navaishan sopimuksessa Kongressipuolue ja SPLA/M:n poliittinen siipi SPLM muodostivat yhteishallituksen viiden vuoden ajaksi, jonka jälkeen etelässä järjestettäisiin kansanäänestys itsenäisyydestä. Öljykenttien tuotto jaettiin tasan keskushallinnon ja elvytetyn autonomisen alueen välillä. Garang oli tarkoitus nimittää Sudanin varapresidentiksi, mutta hän kuoli voittonsa hetkellä lento-onnettomuudessa ja tilalle nousi hänen varamiehensä Salva Kiir Mayardit.⁴⁸

Kaksi vuosikymmentä jatkuneen, toista miljoonaa kuolonuhria vaatineen sodan päättyminen etelässä ei kuitenkaan palauttanut rauhaa pahoin kärsineeseen maahan, sillä rauhansopimus ei kattanut muualla Sudanin alueella käytyjä konflikteja. Eritrealaisten tukemien

beja-sissien iskujen lisäksi myös Kordofan oli väkivallan kourissa, kun nubit ja baggara-arabit ottivat siellä yhteen. Pahin tilanne oli kuitenkin Darfurissa.⁴⁹

Hasan al-Turabin syrjäyttämisen aikoihin keväällä 2000 Khartumissa kiersi kopioina ”Mustaksi kirjaksi” (*al-kitab al-aswad*) kutsuttu pamfletti, jossa kritisoitiin vallan keskittymistä jokivarren kolmelle arabiheimolle ja vaadittiin resurssien tasapuolisempaa jakoa. Kaksi vuotta myöhemmin Darfuriin ilmaantui islamistinen vallankumousjärjestö Oikeuden ja tasa-arvon liike (Harakat al-’Adl wal-musawah, HAM), jonka ohjelma seurasi Mustan kirjan vaatimuksia. Vaikka järjestö tukeutuikin zaghawa-paimentolaisiin, se ilmoitti tavoitteekseen yhdistää kaikki sudanilaiset arabinationalisimia vastaan. Samana vuonna perustettiin myös toinen kapinallisjärjestö, joka pian otti nimekseen Sudanin vapautusjärjestö/armeija (Harakat Tahrir Al-Sudan). Se liittyi nyt jo toistakymmentä oppositioryhmää kattaneeseen Demokraattiseen allianssiin. Etniseltä pohjaltaan kilpailijaansa laajemmalla järjestöllä oli riveissään zaghawien lisäksi fureja ja masaliteja.⁵⁰

Uusien aseellisten järjestöjen myötä Sudanissa käyty valtataistelu koki taas kerran aatteellisen käänteen. Darfurin kapinalliset eivät vastustaneet radikaalia islamin tulkintaa vaan Khartumin edustamaa jokivarren nationalismia, joka marginalisoi rajaseutujen väestön. Janjaweedien löyhä Arabiallianssi julisti puolestaan tavoittelevansa Darfurin ”arabisoitua”. Uskonnon sijasta kamppailun aatteelliseen keskipisteeseen nousi jälleen hallituksen tavoite muokata Sudanista yhtenäinen kansallisvaltio eurooppalaisten esimerkkien mukaisesti. Vaikka Bashirin hallitus seiso virallisesti yhä šaria-lain ja islamilaisen tasavallan periaatteiden takana, islamismilla ei enää ollut sijaa yhteiskunnallisen muutoksen moottorina. Kapinajärjestöistä varsinkin HAM sen sijaan veti puoleensa Turabin entisiä kannattajia.

Kärsittyään Darfurissa aluksi nöyryyttäviä tappioita hallituksen joukot turvautuivat entistä enemmän ilmapommituksiin ja janjaweedeihin riistääkseen kapinallisilta näiden tukialueen. Sota levisi myös naapurimaahan Tšadiin, missä zaghawat muodostavat tärkeän väestönosan. Sotien levittäytyminen valtioiden rajojen ylitse on tyypillinen ilmiö etnisiä ryhmiä pilkkovien siirtomaa-aikaisten rajojen Afrikassa. Etelä-Sudanin vuosikymmeniä jatkunut silmitön väkivalta oli saanut länsimaissa vain vähän huomiota, mutta Darfurin joukkomurhat ja raiskaukset nostattivat laajoja protesteja ja johtivat lopulta kansainvälisen

ihmisoikeustuomioistuimen haastamaan Omar al-Bashirin syytteeseen rikoksista ihmisyyttä vastaan.⁵¹

Lännen asettuessa häntä vastaan presidentti löysi uuden tukijan odottamattomalta suunnalta. Kiinan kansantasavallan valtavaa vauhtia kasvava talous on 2000-luvulla etsinyt uusia raaka-ainelähteitä länsimaisten sijoittajien hylkimästä Afrikasta. Kiina ei ole sitonut sijoituksiinsa vaatimuksia poliittisen järjestelmän demokratisoinnista (kuten monet länsimaat) tai islamin arvojen korostamisesta (kuten rikkaat arabimaat). Kiinalaisten sijoitukset Sudanin öljyteollisuuteen ja infrastruktuuriin ovat avittaneet Sudanin taloutta selviämään etelän öljytulojen menetyksestä. Samalla Kiina tarjoaa Bashirin hallinnolle esikuvan autoritaarisesta valtiosta, jossa keskusvalta luo hyvinvointia takaamalla markkinatalouteen perustuvalla talouselämälle vakaat toimintaedellytykset.⁵²

Päättymätön sota

Darfurin jo toista vuosikymmentä jatkunut sota on osin seurannut Etelä-Sudanin sotien kaavaa. Hallitus on pilkkonut vastarintaliikkeitä osiin tarjoamalla houkuttelevia virka-asemia rauhaan taipuville johtajille. Rauhansopimusten yhteydessä alipäälliköt ovat perustaneet omia järjestöjään jatkaakseen vastarintaa itselleen sopivan tarjouksen toivossa. Sudanin vapausarmeija hajosi tällä tavoin nopeasti sirpalejärjestöiksi, joista useimmat ovat suostuneet eri vaiheissa tehtyihin rauhantarjouksiin. Islamistinen HAM on pysynyt paremmin koossa, ja se teki vuonna 2008 uskaliaan hyökkäyksen Khartumin liepeille asti. Kapinallisten jäännökset on sittemmin työnnetty Kordofaniin ja itsenäisen Etelä-Sudanin puolelle. Toisaalta tärkeintä janjaweed-ryhmää johtanut Musa Hilal kääntyi vuonna 2014 hallitusta vastaan ja perusti Darfurin pohjoisosiin oman hallintonsa.⁵³

Satojatuhansia valtaosin tauteihin ja puutteeseen kuolleita aiheuttanut Darfurin sota on Sudanin muista konflikteista poiketen johtanut myös ulkopuoliseen interventioon. Kansainväliset syytteet kansanmurhasta pakottivat Sudanin hallituksen jo vuonna 2004 sallimaan sen, että Afrikan unionin rauhanturvaajia saapui tarkkailemaan Darfurin tilannetta. Seuraavina vuosina joukkoon ilmaantui hallituksen protesteista huolimatta Yhdistyneiden kansakuntien mandaatilla toimivia joukkoja.

Rauhanturvaajat ovat pyrkinet suojaamaan avun toimittamista pakolaisleireille, jotka ovat Darfurin ja Tšadin rajaseudulla tahtomattaan muuttuneet sodan strategisiksi resursseiksi. Leirille toimitettu ruoka-apu auttaa välillisesti myös sissejä jatkamaan toimintaansa ja haittaa Sudanin armeijan pyrkimyksiä näännyttää vihollisensa autoittamalla maa.⁵⁴

Etelä-Sudanin itsenäisyydestä järjestetyssä kansanäänestyksessä lähes 99 prosenttia etelässä äänestäneistä kannatti itsenäisyyttä, kun taas pohjoiseen paenneiden parin miljoonan pakolaisen joukossa yhtenäisyyden puolustajia oli 40 prosenttia. Rajanvedosta, yhteisestä omaisuudesta sekä etelään jääneen öljyntuotannon kohtalosta syntyneet kiistat eivät lopulta estäneet hankkeen toteuttamista, ja heinäkuussa 2011 Etelä-Sudanista tuli uusi kansainvälisesti tunnustettu itsenäinen valtio.⁵⁵

Etelä-Sudanin myöhemmät vaiheet kuvastavat pitkän sissisodan jälkeen itsenäistyneen maan ongelmia. SPLM/A oli sodan aikana perustanut oman hallintonsa valtaamilleen alueille, ja monille eteläsudanolaisille järjestö ja valtio merkitsivät pitkälti samaa asiaa. Vuoden 2010 vaaleissa SPLM sai parlamentin 170 paikasta 160. Sodanaikaiset jakolinjat ja syytökset dinkojen ylivallassa nousivat kuitenkin pian jälleen esiin. SPLM/A:sta aikanaan eronnut nuer Riek Machar nimitettiin Etelä-Sudanin varapresidentiksi, mutta hänen ja presidentti Salva Kiirin välille syntyi pian kahnauksia, jotka johtivat kesällä 2013 varapresidentin ja hallituksen erottamiseen. Joulukuussa Kiir syytti entistä varapresidenttiä vallankaappausyrityksestä, ja paettuaan vanhalle tukialueelleen Ylä-Niilin nuerien pariin Machar perusti jälleen uuden vastarintaliikkeen.⁵⁶

Sittemmin taistelut ovat jatkuneet sovintoyrityksistä huolimatta. Syksyllä 2016 myös Macharin pitkäaikainen kilpailija Lam Akol perusti pääosin shillukeista kootun aseellisen järjestön, ja pienemmätkin etniset ryhmät ovat koonneet uusia itsepuolustusjoukkoja, mikä on kasvattanut hajaannusta. Etelä-Sudanin naapurimaat ovat entiseen tapaan kiirehtineet täyttämään valtatyhjiötä, Uganda tukemalla Kiirin hallitusta ja Sudan aseistamalla Macharin joukkoja. Omar al-Bashir sai vuoden 2015 presidentinvaaleissa 94 prosenttia äänistä, mutta hänen todellisesta kannatuksestaan ei ole vapaiden vaalien puuttuessa tietoa. Etelän öljykenttien menetystä seuranneet talousvaikeudet ovat kasvattaneet tyytymättömyyttä pohjoisen väestön keskuudessa, ja Khartumin kaduilla oli vuodenvaihteessa 2018–2019 jälleen kerran massamielenosoituksia.⁵⁷

Sudan – sivilisaatioiden taistelutanner?

Länsimaiset poliitikot ja osa tieteenekijöistä ovat tavanneet vähätellä siirtomaa-ajan merkitystä Afrikan jatkuviin taloudellisiin ja yhteiskunnallisiin ongelmiin. On korostettu afrikkalaisten valtioiden rakenteellisia heikkouksia, huonoa hallintoa, korruptiota, ”tribalismia” eli etnisten ryhmien välisiä yhteenottoja sekä talouden yksityisen sektorin kehittymättömyyttä. Siirtomaa-ajalla on jopa väitetty olleen pääosin myönteinen vaikutus mantereen yhteiskuntiin. Tällöin kuitenkin unohdetaan, että afrikkalaisvaltioiden parjatut rakenteet eivät ole omasyntyisiä vaan eurooppalaisen siirtomaavallan luomuksia. Väkivaltakoneistoon nojaava heikko valtio, kapean eliitin etuja ajava raaka-ainepohjainen talousjärjestelmä, väestön jakautuminen etnisiin ja uskonnollisiin ryhmiin – nämä kaikki ovat osa järjestelmää, jonka siirtomaavallat tarkoituksellisesti rakensivat omaksi edukseen ja jonka muuttaminen on osoittautunut hyvin työlääksi.

Afrikan valtioiden ongelmat tulee nähdä osana pitkän aikavälin kehitystä, johon siirtomaakausi edelleen vaikuttaa. On harhaanjohtavaa vedota Etiopiaan esimerkkinä siitä, että kehitys on ollut samankaltainen myös itsenäisyytensä säilyttäneessä afrikkalaisvaltiossa. Torjuakseen valloituksen etiopialainen ylimystö kopioi siirtomaajärjestelmän ja alisti ympäristönsä afrikkalaiseen versioon imperialismista. Afrikassa kipuillaan siirtomaavalloituksen seurauksista, ja vain aika näyttää, syntyykö alueen valtioiden sisään lopulta uudenlainen tasapaino vai hajoaako nykyinen valtiojärjestelmä kokonaan. Muutoksen avaimet ovat toki afrikkalaisilla itsellään, mutta niiden käyttäminen on tehty hyvin vaikeaksi.

Näiden rakenteellisten ongelmien rinnalla uskonnolla on vain harvoin ollut itsenäinen rooli. Poliittisille ryhmittymille se on ollut ensi sijassa keino, jonka avulla laajentaa kannatuspohjaa. Vain vähemmistö eteläsudanilaisista oli Sudanin itsenäistyessä kristittyjä, eikä heidän todellisesta osuudestaan ole vieläkään luotettavaa tietoa. Etelän syvälle juurtunut epäluulo pohjoista kohtaan ei alkuaan kohdistunut islaminuskoon vaan ”arabiorjakauppiaisiin”, eikä jaettu kristillisuus estänyt sisäisten etnisten jakolinjojen syntyä. Pohjoisessa Hasan al-Turabi ja hänen seuraajansa asettivat uskonnon yhteiskunnallisen toimintansa perustaksi, mutta myös pääosa heidän vastustajistaan piti itseään hyvinä muslimeina.

Sudanin synkkä lähihistoria ei lähemmin tarkasteltuna tue luvun alussa mainittua Samuel P. Huntingtonin visiota islamilaisen ja kristillisen

sivilisaation globaalista konfliktista. Huntingtonin teoria edellyttäisi, että maailma on jakautunut monoliittisiin, toisistaan selkeästi erottuviin sivilisaatioihin. Tämä taas sopii huonosti afrikkalaiseen synkretismiin, jossa eri uskontojen piirteitä on ajan kuluessa soviteltu toisiinsa paikallisiin oloihin sopivina versioina. Suhtautuminen uskonnollisina pidettyihin arvoihin, kuten avioliittoon, omaisuuteen, pukeutumiseen, velvollisuuksiin tai vaikkapa ympärileikkaukseen, ei määräydy Afrikassa maailmanuskontojen mukaan, vaan se vaihtelee niiden sisällä ja usein paikalliset näkemykset yhdistyvät uskontorajojen ylitse.

Siirtomaavallan väkisin kokoama, taloudellisia, yhteiskunnallisia ja uskonnollisia rajoja pirstova Sudanin valtio törmäsi itsenäistyessään identiteettiongelman, jonka ratkaisuyritykset ovat onnistuneet vain kärjistämään entisestään alueen kansojen perinteisiä jakolinjoja. Kansallisvaltion luomisen katsottiin tarvitsevan perustakseen käsityksen yhteisestä ”sudanilaisuudesta”, mutta sille ei todellisuudessa löytynyt muuta historiallista pohjaa kuin valloittajan oikeus, oli kyse sitten Turkiyyasta, Mahdiyyasta tai Anglo-egyptiläisestä yhteishallinta-alueesta. Khartumin hallinto päätti rakentaa kansallisvaltiota valtakunnan keskusalueiden arabimuslimi-käsitteen ympärille, mutta samalla se tuli synnyttäneeksi etelässä vastavoimakseen yhtä lailla keinotekoisien ”afrikkalais-kristillisen” identiteetin.

Uskonnoilla on Afrikan valtataisteluissa kuitenkin ollut myös kansainvälinen ulottuvuus, joka tulee lähemmäksi Huntingtonin ajatusta sivilisaatioiden konfliktista. Siirtomaavallan alaisuudessa kristinuskon leviämistä haittasi yhteys valloittajien rasismiin, mutta samalla ”valkoisen miehen uskonto” tarjosi mahdollisuuden päästä osaksi uutta hallintoa, vaikkakin vain sen alimmilla portailla. Itsenäisyyden aikana Sudanin hallitukset ovat korostaneet veljeyttään islamilaisen maailman kanssa, kun taas kristilliset lähetysjärjestöt ovat välittäneet viestiä etelän uhatusta kristillisestä sivilisaatiosta.

Tässäkin suhteessa uskonnolla on silti ollut vain rajallinen merkitys. Jaafar an-Nimeirin käyttöön ottama šaria-laki ei estänyt Yhdysvaltoja tukemasta Sudanin hallitusta etelän ”kristillisiä” kapinallisia vastaan. SPLM/A:n nojautuminen Ethiopian kommunistiseen sotilashallitukseen teki siitä yhdysvaltalaisen silmissä vakavamman uhan kuin nimellisesti itsekin sosialistisen Nimeirin liitto Hasan al-Turabin radikaalin islamin kanssa. Samalla tavoin SPLM/A:n ”taistelu kristinuskon puolesta” ei estänyt sitä tavoittelemasta Sudaniin sosialistista vallankumousta niin

kauan kuin sillä oli etiopialaisten tuki. Vasta kylmän sodan päättyminen ja Etiopian vallankumous saivat Yhdysvallat muuttamaan linjaansa, ja se päättyi lopulta tukemaan SPLM/A:ta Omar al-Bashirin ”islamistista” hallitusta vastaan.

Uskontojen välisen sivilisaatiokonfliktin sijasta olisikin mielekkäämpää puhua niiden taustalla vaikuttavien yhteiskunnallisten aatteiden konfliktista. Islamin ja kristinuskon välistä jakolinjaa merkittävämpi on Sudanissa ollut jako konservatiivien ja radikaalia muutosta ajavien tahojen välillä. Kristityt lähetyssaarnaajat ja perinteiset muslimipuolueet pyrkivät kumpikin tahollaan säilyttämään perinteisen maailmankuvansa, merkitsi se sitten valkoisen rodun tai jokivarren arabieliitin ylivaltaa. Hasan al-Turabin islamismi jakoi puolestaan sosialistien haaveen vanhan eliitin syrjäyttämisestä ja paremman yhteiskunnan luomisesta. Nykypäivän Sudanissa uskonto on rajattu siirtomaa-ajan tavoin koskemaan pelkästään moraalisia ja perheoikeuteen liittyviä kysymyksiä, jotka eivät vaaranna Omar al-Bashirin byrokraattisen hallinnon asemaa.

11 KANSAKUNTAA RAKENTAMASSA: USKONNON ROOLI SUDANIN SISÄLLISSODISSA

1. Huntington 1996, 137, 157, 253, 254, 257, 264.
2. Johnson 2003, 2–3.
3. Ruay 1994, 13–16; Ylönen 2017, 66–68.
4. Fahmy 2002; Flint & De Waal 2006, 17–26; Jok 2010; Ruay 1994, 16–21; Ylönen 2017, 68–73.
5. Flint & De Waal 2006, 25–26; Johnson 2003, 4–6; Ruay 1994, 21–24; Ylönen 2017, 79–86.
6. Johnson 2003, 6–11; Ruay 1994, 33–34, 158–162; Vandervort 1998, 166–177; Warburg, 8–12, 42–55; Ylönen 2017, 86–94, 108–110.
7. Alier 1973, 13–14; Flint & De Waal 2006, 27; Johnson 2003, 9–11; Ruay 1994, 34; Ylönen 2017, 108–110.
8. Ylönen 2017, 117–121.
9. Barnes 2009, 46–102.
10. Flint & De Waal 2006, 28–30; Johnson 2003, 12–13, 16–19; Ruay 1994, 34–36, 40–43; Ylönen 2017, 110–117, 121–123.
11. Johnson 2003, 11–15; Ruay 1994, 36–40; Ylönen 2017, 123–126.
12. Johnson 2003, 15; Ruay 1994, 43–46; Ylönen 2017, 126–133.
13. Alier 1973, 15–19; Johnson 2003, 21–26; Ruay 1994, 47–67; Ylönen 2017, 133–141, 154–158.
14. Johnson 2003, 26–27; Russell & McCall 1973, 111; Nohlen, Krennerich & Thibaut, 847, 857; Ruay 1994, 67–70; Warburg, 82–95, 96–119; Ylönen 2017, 133–134, 161–162.
15. Ruay 1994, 70–72; Warburg, 107–113; Ylönen 2017, 135–141.
16. Johnson 2003, 27–29; Ruay 1994, 72–85; Ylönen 2017, 158–175.
17. Johnson 2003, 29–30; Ruay 1994, 86–93; Russell & McCall 1973, 99–100; Nohlen, Krennerich & Thibaut, 857.
18. Ruay 1994, 93–94; Ylönen 2017, 175–176.
19. Arnold 2006, 249–250; Johnson 2003, 30–31; Ruay 1994, 94–103; Ylönen 2017, 176–184.
20. Arnold 2006, 251–252; Ruay 1994, 97–103; Russell & McCall 1973, 105–107; Ylönen 2017, 175–178.
21. Arnold 2006, 251–252; Ruay 1994, 103–107; Russell & McCall 1973, 105–107; Ylönen 2017, 178–184.
22. Johnson 2003, 31; Nohlen, Krennerich & Thibaut 1999, 847; Ruay 1994, 107–111; Ylönen 2017, 204.
23. Collins & Burr 2003, 5–7.
24. Nohlen, Krennerich & Thibaut 1999, 847, 854; Russell & McCall 1973, 112.

25. Arnold 2006, 250–252; Johnson 2003, 33–35; Ruay 1994, 112–125; Ylönen 2017, 205–209.
26. Arnold 2006, 252; Johnson 2003, 32–34; Nohlen, Krennerich & Thibaut 1999, 854; Ruay 1994, 123–155; Ylönen 2017, 182–183.
27. Arnold 2006, 252–253; Ylönen 2017, 210–211.
28. Arnold 253; Johnson 2003, 36–37; Ylönen 2017, 215–221.
29. Arnold 2006, 253–254; Johnson 2003, 39–41; Ylönen 2017, 215–227.
30. Arnold 2006, 365; Nohlen, Krennerich & Thibaut 1999, 848, 858; Wai 1973, 157–161; Ylönen 2017, 247–251.
31. Johnson 2003, 41–43; Ylönen 2017, 251–252, 259–273.
32. Johnson 2003, 55–57; Patey 2014, 23–28; Ylönen 2017, 296–300.
33. Flint & De Waal 2006, 34–37; Ylönen 2017, 297–301.
34. Collins & Burr 2003, 5, 94–95.
35. Arnold 2006, 647–649; Johnson 2003, 42–61; Patey 2014, 13–23, 28–30; Ylönen 2017, 300–313.
36. Arnold 2006, 649; Johnson 2003, 61–66; Patey 2014, 31–46; Ylönen 2017, 341–350.
37. Flint & De Waal 2006, 41–42; Johnson 2003, 65–69; Thomas 2015, 185–189; Ylönen 2017, 351–359.
38. Arnold 2006, 649–650; Johnson 2003, 66–73; Nohlen, Krennerich & Thibaut 1999, 855; Ylönen 2017, 357–359.
39. Arnold 2006, 650–651, 838–839; Flint & De Waal 2006, 64–76; Johnson 2003; 70–73, 79–85; Reno 2011, 124–126.
40. Arnold 2006, 650–651; Collins & Burr 2003, 1–3, 9–16, 45–46.
41. Arnold 2006, 839; Collins & Burr 2003, 17–19, 20–22, 55–56, 87–91; Flint & De Waal 2006, 44–46.
42. Collins & Burr 2003, 29–30, 56–63, 73–86, 94–98, 131–133.
43. Collins & Burr 2003, 130–131, 180; Nohlen, Krennerich & Thibaut 1999, 846–849, 858.
44. Arnold 2006, 652, 839–840; Cockett 2010, 172–175; Collins & Burr 2003, 53–54, 166, 197–208; Flint & De Waal 2006, 76–97; Johnson 2003, 87–99, 101, 107–108, 116–151; Patey 2014, 31–46; Thomas 2015, 189–207; Young 2012, 71–74.
45. Arnold 2006, 652; Cockett 2010, 172–175; Collins & Burr 2003, 53–54, 197–208; Flint & De Waal 2006, 76–97; Johnson 2003, 87–99, 101, 116–141; Thomas 2015, 189–207.
46. Arnold 2006, 841; Collins & Burr 2003, 63–86, 99–108, 133–136, 148–149, 174–177, 183–185, 265–280; Flint & De Waal 2006, 49; Johnson 2003, 100–108.
47. Arnold 2006, 841; Collins & Burr, 19; Johnson 2003, 108.
48. Arnold 2006, 842–843; Cockett 2010, 175–181; Collins & Burr 2003, 274–275; Flint & De Waal 2006, 50–51; Johnson 2003, 109–110, 162–165; Patey 2014, 57–76; Thomas 2015, 207–211; Young 2012, 88–108, 116–131.
49. Cockett 2010, 175–181; Johnson 2003, 131–135; Patey 2014, 209–225; Thomas 2015, 211–239; Young 2012, 109–116.
50. Cockett 2010, 182–193; Flint & De Waal 2006, 33–34, 68–76, 97–111.
51. Cockett 2010, 184–193, 272–285; Flint & De Waal 2006, 111–162; Toingar 2014, 64–69, 74–76.
52. Moran 2010, 10–13; Patey 2014, 57–78, 92–120, 161–205.
53. Cockett 2010, 232–241; Flint & De Waal 2006, 143–162.
54. Cockett 2010, 211–218, 232–235, 245–249; Reno 2011, 239–240.

55. Cockett 2010, 254–263, 267–272; Election Guide 2010; 2011; Patey 2014, 186–187, 210–222; Young 2012, 134–225.
56. Patey 2014, 239–261; Thomas 2015, 278–292; Young 2012, 226–327, 360–363.
57. *Aljazeera* 26.12.2018; Election Guide 2015; *Sudan Tribune* 26.9.2016; Young 2012, 327–348.